

Lantos Erzsébet:

Bevezetés a magyar nyelv hangzásvilágába

Mint logopédus – beszédtanár 1997 novemberétől veszek részt a Magyar Nyelvi Intézet oktató munkájában. Tárgyam, a logopédia - fonetika fakultatív tárgyként került bevezetésre heti 3x2 órában; vagyis alkalmanként 12 diák – 4 csoportban, csoportonként 3 fővel, félóránkénti váltásban – vett részt a foglalkozásaimon. Május végéig csoportonként 20 alkalom – 20 x 30 perc – állt rendelkezésemre a korrekciós, beszédfejlesztő munkára. Ez idő alatt – a tervezett 36 diák helyett – 51 diák vett részt a foglalkozásaimon, vagyis a tanulók összlétszámának 15-20 %-a.

Minden nyelv úgy szép, ha saját törvényei szerint beszélnek.

Az Intézetben tanuló közel 400 idegen anyanyelvű diák mintegy 30 forrásnyelvet beszél. A magyar kiejtési norma legalább harminc irányból sérül / sérülhet. **Sok időt nyerhetünk, ha a tanítás kezdetekor tudjuk, hogy nyelvünk hangzáselemei mely területeken sérülnek / sérülhetnek leginkább.**

A beszélés folyamatában a nyelvenkénti legnagyobb eltérést a kiejtés mutatja.

A kiejtés tanításáról megfogalmazott vélemények nyelvenként igen különbözőek, olykor szembenállnak egymással. Vannak nyelvek, melyek tanításakor magától értetődő, hogy **az egyik fontos fejezet élén a kiejtés tanításának kell állnia.** A magyar nyelv idegen nyelvként való tanításakor – talán mert nálunk az íráskép és a hangzó beszéd általában nem tér el jelentősen egymástól – a legtöbb tanár elegendőnek tartja az egyes hangok ejtésének bemutatását. A munka folyamán a nyelvet tanító tanár, ill. a csoporttársak füle hozzászokik a nyelvtanuló kiejtési sajátosságaihoz, hibáihoz. A problémára akkor derül fény, amikor a tanítvány kilép védett környezetéből – a tanteremből –, s azok, akiknek füle nem szokott hozzá beszédéhez, nem értik hibátlannak vélt mondatait.

Mások beszédét elsősorban **hallásunk révén fogjuk fel.** A beszédműködés során a beszédszervek folyamatos mozgásai optikai ingerekként társulnak az akusztikus ingerekhez.

A beszélés folyamatának alapja a beszédmozgások automatizálódott sora.

A beszéd szerveknek automatikusan és koordináltan kell végezniük munkájukat. A beszéd – átmenő mozgások következtében – artikulációs egészlet alkot. Az egyes beszéd szervek mozgásait egymással és a külső környezettel – térbelileg, időbelileg, dinamikailag – össze kell hangolni. A beszélés során az artikulációs folyamatosságban ügyelni kell, hogy

- az artikulációs részműveletek a legcélszerűbben és leggazdaságosabban kapcsolódjanak,
- a szükséges artikulációs mozgás a legrövidebb úton történjen,
- már az előző hang képzése közben készítsük elő a következő hang artikulációját.

Az eredményes oktató munkához három területen kell hatnunk:

1. a nyelvi környezet (Minta)
2. a megfelelő hallás – a hallás differenciáltsága (Hallásfejlesztés)
3. az artikulációs bázis ügyessége és összerendezett munkája (Összerendezett artikuláció)

1. A MINTA SZEREPE

A nyelvtanulás során a diák számára a legfőbb – extrém esetben egyedüli – támpont, követendő példa az őt oktató tanár beszédmegnyilvánulása. A tanár minta értékű beszéde teszi lehetővé a **beszéd norma szerinti elsajátítását**, hiszen a nyelv tanulása jelentős mértékben utánzásra épül.

2. HALLÁSFEJLESZTÉS

A hallásgyakorlatok a fonetikus hallás kimunkálását szolgálják.

Hallásgyakorlatok útján megtanulhatják a helyes és helytelen ejtés közötti hangzás felismerését – mások beszédében, illetve saját beszédük viszonylatában. Fontos, hogy kezdetben egymástól eltérő hangokat használjunk, később fokozatosan térjünk át az egymáshoz közeli hanghatások, illetve ejtéstváltozatok differenciálására.

A fonetikus hallás kimunkálása történhet **utánzásos módszerrel**: amikor a tanuló az elmondott szavakat visszhangszerűen visszamondja anélkül, hogy ismerné azok jelentését.

Differenciáló módszerrel: amikor a megkülönböztetést már az adott fogalom jelentéséhez kötjük. Ehhez a módszerhez használhatunk diktálást,

pl. amikor a tanár diktál – a diák leírja, majd visszaolvassa; vagy/majd az egyik diák diktál – a másik leírja, majd visszaolvassa. A hallásfejlesztésnek ez a módja azért is fontos, **hogy a diák – a kiejtés köznyelvi normáinak határain belül – élő beszédhelyzetben is felismerje a hallottakat**, értse a különböző embereket. **A fonetikus hallás kimunkálása hangminták nélkül elképzelhetetlen!** A differenciált hallás, a szavak megértése önmagában még nem jelenti azt, hogy beszélni is tud a diák, hisz a beszédtevékenység mozgás, koordinált mozgásautomatizmus. A hallásfejlesztő gyakorlatokkal párhuzamosan kiejtést előkészítő – úgynevezett artikulációs – gyakorlatokat kell végeztetnünk.

3. ÖSSZERENDEZETT ARTIKULÁCIÓ

Artikulációs bázison értjük azoknak a hangzásbeli sajátosságoknak az összességét, amelyek egy-egy nyelvre jellemzőek. Minden nyelv ejtémódjában fellelhetők olyan jegyek, melyek csak az adott nyelvet beszélők artikulációjára vonatkoznak. Az egyes nyelvek artikulációs bázisa eltér egymástól.

A magyar artikuláció jellegzetes sajátossága, hogy a beszédszervek élénken mozognak, a nyelv az egész szájterben lazán működik, az ajkak tevékenyen vesznek részt a hangok megformálásában. Minden beszédhangot, minden szótagot tisztán és teljes értékűen ejtünk. Az érthető, jól hallható beszédnek nem szabad csökkennie a mondat teljes befejezéséig. Itt kell felhívnom a figyelmet arra, hogy **beszédünkben száz hangból 42 magánhangzó** (a felhasznált magánhangzók fele - a, e - hang). **A magyar nyelvben magánhangzók alkotják a szótag magját, viselik a szavak prozódiai jegyeit.** Mivel a magánhangzók mindegyike zöngés hang, ezáltal hangzóssági fokuk nagy - nagy mértékben járulnak hozzá a beszéd érthetőségéhez. A fent említett – mind mennyiségi, mind minőségi – okok miatt szabályos képzésük igen fontos.

Milyen képzési sajátosságokból épül fel az artikulációs bázis?

- a beszédszervek mozgásai,
- a magán- és mássalhangzók elkülönítése,
- a beszédhangok időtartama,
- az időtartamok viszonyai,
- a zöngeműködés sajátosságai,
- a beszédhangok kapcsolódásának jellemzői,
- a beszédhangok egymásra hatása.

Egy-egy beszédhang fonetikai meghatározásának szempontjai:

- a) az **ajkak** formája,
- b) a **nyelv** munkája,
- c) a **lágyszájpad** mozdulata,
- d) a **hangszalagok** állása,
- e) az **állejtés** mértéke (magánhangzók esetében).

Az artikulációs gyakorlatok célja a megfelelő izomérzet kialakítása.

A gyakorlatokat tükör előtt kell végezni. A mozgáselemeket a tanár előmutatja, a növendékek pedig utánozzák a látottakat. A tanulók a tükörben ellenőrzik, hogy helyesen utánoztak-e. Ha az utánzás sikertelen, a gyakorlatokat részleteiben kell végrehajtani. Vannak esetek, amikor a pontos ejtés érdekében mind az öt beszélőszerv mozgását ügyesítenünk kell. Más esetben elégséges lehet egyikét, másikat munka alá venni.

Ajakgyakorlatokat elsősorban **hibás magánhangzóejtés, rendellenes - m, p, b - mássalhangzóképzés esetén** végeztetünk. Ilyen gyakorlatok: ajakkerekítés – teresztés zárt fogsorral, nyitott fogrússal; az ajak emelése a fogsorról – felsőfogsorról, alsófogsorról, mindkettőről; szájjugi mozgások. **Ajánlatos a gyakorlatokat ajaklazítással kezdeni!**

A hangképzésben résztvevő **nyelvmozgások** sokaságát két egymástól eléggé elhatárolható képzési mód köré csoportosíthatjuk: dorzális mozgulatok – koronális mozgulatok.

Dorzális nyelvmozgásokkal képezzük a magánhangzókat, továbbá a - j, ny, ty, gy - hangokat. A hangok előkészítéséhez nyelvháti gyakorlatokat kell végeztetni, mint például alsó fogmederhez támasztott lapos nyelv első harmadának előre-hátra hintáztatása anélkül, hogy a nyelv hegye támasztott helyzetéből kimozdulna; vagy az alsó fogmederhez támasztott lapos nyelv hosszanti középvájujátának a képzése. A fenti gyakorlatokat az -á- vagy az -e- magánhangzó fogrúss távolságában végeztetjük. **Koronális nyelvgyakorlatokat igényelnek a - t, d, l, n, r - hangok.** A koronális nyelvgyakorlatok fontos követelménye, hogy az emelés lapos nyelvtessel is, hengeres nyelvtessel is sikerüljön anélkül, hogy a műveletet állmozgás kísérene. **Ajánlatos a gyakorlatokat nyelvlazító, ill. nyelvlaposító gyakorlatokkal kezdeni!**

Lágyszájpad-gyakorlatokat főként hanghibás tanítványokkal végeztetünk.

Normális magyar orrhangok – m-n-ny – képzésekor a lágyszájpad nyitja a levegő útját az orrüreg felé (leereszkedik), a többi mássalhangzónál, ill. a magánhangzók képzésénél zárja (felemelkedik). Akiknél ez rend-

ellenesen történik, azok szorulnak légyszájpad gyakorlatokra. A gyakorlatok célja a tudatos levegőirányítás. Kezdetben olyan szavakat kell mondatnunk, amelyekben -nk- kapcsolat van, majd arra kell törekednünk, hogy a légyszájpadnak ezt az emelkedő – süllyedő mozgását akaratlagos mozdítással is sikerüljön létrehozni.

Hangszalag-gyakorlatokat igényel a zöngés hangok kialakításának előkészítése.

A zöngé a hangszalagok rezgése folytán jön létre. A zöngét úgy tekinthetjük, mint beszédünk nyersanyagát. A zöngés-zöngétlen hang közötti ejtéskülönbség – a megszólalás esztétikumán túl – értelemmódosító szereppel bír, ezért a pontos ejtés alapfeltétele.

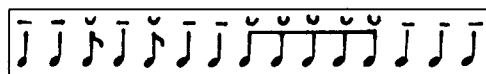
Állgyakorlatok, melyeket főleg zártszájás beszéd esetén végeztünk.

Merev és szűk állajtás esetén, a **magánhangzók ejtésének előkészítése**re (pl. az–oz; és–is). Ilyen gyakorlatok, az áll előre – hátra – oldalra irányuló mozdításai. A gyakorlatok célja az oldott szájnitás begyakoroltatása.

Ejtésidő - szövegritmus

Miként a magánhangzóknak megvan a rövid és hosszú változata, éppúgy vannak rövid és hosszú ejtésű mássalhangzók. **Nemcsak a magánhangzók, hanem a rövid és hosszú mássalhangzók is jelentésbeli különséggel bírnak.**

A magyar nyelv fokozottan ritmusgazdag nyelv. Nyelvünk ritmusát a rövid-hosszú szótagok váltakozása adja. Rövid egy szótag, ha a benne lévő magánhangzó rövid, és azt nem, vagy csak egy mássalhangzó követi (pl. a, agy). Hosszú a szótag, ha a benne lévő magánhangzó hosszú, vagy a rövid magánhangzót kettő, vagy annál több mássalhangzó kíséri (pl. ágy, ágygá, adj). A szövegben rejlő ritmus rövid ("ti", jelölése: ∪), illetve hosszú ("tá", jelölése: —) ritmusértékekkel meghatározható, kottázható. A kottázáshoz zenei jelölést is használhatunk: nyolcadokat a rövid, negyedeket a hosszú szótagok jelölésére, ezáltal a szöveg csak ritmusközvetítés – kopogás, tapsolás – útján is felismerhető. **A ritmusgyakorlatok a hangok ejtésidejének érzékelését, a szövegben rejlő lüktetés felismertetését szolgálják.** Pl. Itt vannak Anna és Éva levelei Ádámtól.

Az emberek egymás közötti érintkezésének legtermészetesebb közege – és egyben eszköze – a beszélt nyelv. Ezért különösen fontos az érthetőség, a hangzás. Kodály Zoltán szavaival: „Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása. Olyan ez, mint a bor zamata, a virág illata.”

Egy nyelv elsajátításának igazi fokmérője, hogy szándékunknak megfelelően értsék – és ne félreértsék – amit mondunk.

Az eddigi tapasztalat alapján feltétlenül szükségesnek tartanám, hogy a magyar nyelv hangzáselemeit minden tanuló órarendbe iktatott képzésként, egyénített, a tárgy jellege által megkövetelt korrekciós formában tanulhassa.